

**O‘ZBEKISTONDAGI ME‘MORIY OBIDALARNI TA‘MIRLASH
MUAMMOLARI**

Islamov Feruz Xashimovich

*Kamoliddin Behzod nomli Milliy rassomlik va Dizayn instituti Badiiy kulol va
me'moriy yodgorliklar bezagini ta'mirlash kafedrası dotsenti*

Annotatsiya: ushbu maqolada O‘zbekistondagi me‘moriy obidalarni ta‘mirlash va uning dolzarb muammolari haqida so‘z yuritilgan

Kalit so‘zlar: tarixiy va madaniy mavqe, me‘moriy yodgorlik, turizm, arxeologik ob‘ektlar, tarixiy shaharlar

O'zbekiston mamlakatni sayyohlik Makkasiga aylantirishi va iqtisodiyotga sezilarli hissa qo'shishi mumkin bo'lgan noyob me'moriy merosga ega. Mamlakat rahbariyati me'moriy merosning ma'naviy va iqtisodiy rivojlanishdagi alohida ahamiyatini, shuningdek mamlakatning xalqaro tarixiy va madaniy mavqeini tan olishini anglab, me'moriy yodgorliklarni saqlash va tiklashga katta e'tibor beradi. Tarixiy joylar va shaharlarni rekonstruksiya qilish uchun katta mablag' ajratiladi.

Shu bilan birga, so'nggi o'n yilliklar tajribasi shuni ko'rsatadiki, shoshilinch, sifatsiz va malakasiz tiklash ba'zan tarixiy haqiqiylikni va me'moriy yodgorliklarning yuqori badiiy xususiyatlarini qaytarib bo'lmaydigan darajada yo'qotishiga olib keladi, bu esa mamlakatning xalqaro obro'si va turizm rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

"Yangi bino"dan keyin nima qoladi

O'zbekistonda 2079 ta me'moriy yodgorlik va 4308 ta arxeologik ob'ektlar davlat muhofazasida (2017 yil noyabr holatiga ko'ra). YUNESKONing Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan Xiva, Buxoro, Shahrisabz va Samarqand kabi tarixiy shaharlari xalqaro e'tirofga sazovor bo'ldi. Shu sababli, YUNESKODan tashqari, yodgorliklar va diqqatga sazovor joylarni saqlash bo'yicha xalqaro Kengash (ICOMOS,

ICOMOS, yodgorliklar va joylar bo'yicha xalqaro Kengash) ham jahon hamjamiyatining mulkiga aylangan ularning o'rta asr me'morchiligini vakolatli tiklash va saqlashni nazorat qiladi.

Biroq so'nggi yillarda o'ta noprofessional qayta tiklangani tufayli Samarqand va Shahrisabz Jahon merosi ob'ektlari ro'yxatidan chiqarilishi mumkin. Ikkinchisi 2016 yilda "signal ro'yxati" — xavf ostida bo'lgan dunyo merosi ro'yxatiga kiritilgan.

Johil restavratsiya Buxoro, Samarqand va Xiva turizmini rivojlantirish maqsadida barpo etish va obodonlashtirish ishlari olib borilayotgan "tashvishli" YUNESKO ro'yxatida bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Asl yoki professional ravishda tiklangan noyob yodgorliklar o'rniga sayyohlar ba'zan "yangi bino" ni format, xususiyatlar, sifat, badiiy daraja va hokazolarda qadimiy namunalarga mos kelmaydigan zamonaviy qurilish va dekorativ materiallardan foydalangan holda ularni almashtirayotganini yoki buzayotganini ko'rishadi.

Bularning barchasiga sabab MDHdagi eng yaxshi restavratsiya maktablaridan birining yo'qolishi va O'zbekistondagi restavratsiya biznesining hozirgi ayanchli holatidir. Shuning uchun, birinchi navbatda, me'moriy yodgorliklarni tiklash bo'yicha professional biznesni tiklashni tashkil etish muhimdir, chunki XX asrning 30-90 - yillari o'rtalarida vakolatli tiklashning boy tajribasi mavjud. Ushbu sohadagi vaziyatni tahlil qilish uni yaxshilashning bir qator usullarini bayon qilishga imkon beradi.

1979-1990 yillarda Toshkentda Markaziy Osiyodagi me'moriy yodgorliklarni tiklash bo'yicha yagona o'zbek ilmiy-tadqiqot va loyihalash instituti (Uznpi restavratsiyasi) muvaffaqiyatli ishladi, u erda 300 dan ortiq yuqori malakali mutaxassislar yodgorliklarni va ularning qo'riqlanadigan hududlarini tiklash, saqlash va moslashtirish bo'yicha loyihalarni ishlab chiqdilar, kimyo laboratoriyasida Markaziy Osiyodagi me'moriy yodgorliklarni tiklash bo'yicha yagona ilmiy-loyihalash instituti (Uznpi restavratsiyasi) qadimgi qurilish va dekorativ

materiallarning kompozitsiyalari. Institutning yopilishi bu sohaga katta zarar yetkazdi.

Bugungi kunda deyarli barcha dizayn ishlari xususiy firmalar qo'liga o'tdi, bu erda loyihalar tez-tez shoshilinch ravishda, to'liq dastlabki (arxeologik, dizayn va boshqa) tadqiqotlarsiz, ilmiy asoslanmasdan, muhokama va ekspertizasiz tuziladi. Ammo mamlakatning me'moriy merosini muhofaza qilish, tiklash va ulardan foydalanish, avvalambor, davlatning burchi va vakolatidir!

Yodgorliklarni tiklash darajasi va sifatining pasayishi sabablariga quyidagilar kiradi:

bajarilgan ishlarning xalqaro standartlarga mos kelmasligi;

favqulodda vaziyatlarni tiklash rejimi - ma'lum bir bayram sanasi bo'yicha;

professional restavratorlar o'rniga arzon mehnatni jalb qilish-usto mardikorlar.

O'rta asrlarga o'xshash an'anaviy yuqori sifatli g'isht, me'moriy dekor, barqaror an'anaviy bo'yoqlar va sirlar, terakota va boshqalarni ishlab chiqarish bilan ham qiyin vaziyat rivojlandi., 1980-yillarda davlat keramika ustaxonalarida mahalliy inshootlar qadimgi yuqori sifatli sirlangan dekorativ plitkalarga deyarli o'xshash ishlab chiqarilgan bo'lsa-da.

Yo'qotishdan keyin yo'qotish

Samarqand, restavratsiya darajasining pasayishi va qabul qilingan noprofessional qarorlar natijasida (shohi-Zinda nekropolida, Oqsaroy maqbarasi, tarixiy qismida yo'llar qurilishi paytida va boshqalar.) tomonidan kiritilgan YUNESKO ro'yxatiga jahon merosi ob'ektlari 2008 yilda kengaytirilgan monitoringga muhtoj.

Shahrisabz, qadimiy qismida yanada savodsiz qayta tiklash usullari qo'llanilgan (Amir Temur va Temuriylar davridagi me'moriy durdonalarning tarixiy binolari vayron qilingan va zamonaviy inshootlar va obodonlashtirish elementlari bilan almashtirilgan, ushbu yodgorliklarning qo'riqlanadigan maydoni archa daraxtlari bilan zich ekilgan va chiroqlar bilan to'ldirilgan). YUNESKOning Jahon merosi ob'ektlari ro'yxatidan chiqarib tashlash bilan tahdid qilingan.

Xuddi shu qayta tiklash amaliyoti davom etayotgan Buxoro ham xavf ostida bo'lgan Jahon merosi ro'yxatiga kirishi mumkin. Quyida bir nechta misollar keltirilgan.

Og'ir texnika yordamida shaharning tarixiy yadrosidagi madaniy qatlamlarni asossiz ravishda shoshilinch ravishda tushirish natijasida, dastlabki tadqiqotlarsiz va malakali tayyorgarlik ishlarisiz, o'rta Osiyo dekoratsiyasi ensiklopediyasi sifatida bezaklarining boyligi hisoblangan XVII asr Abdulazizxon madrasasida. yon fasad va unga tutash madrasaning barcha binolari qulab tushgan

Qulash yoqasida o'rta Osiyoda saqlanib qolgan eng qadimgi — XV asr boshlaridagi Ulug'bek madrasasi joylashgan. Bu ikki o'lkan yodgorlik hamon Buxoroning "Kosh-madrasa"ifodali Markaziy ansamblini tashkil etadi. Shu bilan birga, yaqinda qayta tiklangan va yaxshi konstruktiv holatda bo'lgan Kalyan masjidi va ularning yonida joylashgan Miri Arab madrasasi yana 2017-2018 yillarga mo'l-ko'l mablag ' ajratildi va noo'rin tiklash ishlari olib borilmoqda. Mablag'larning bunday mantiqsiz taqsimlanishidan nafaqat "Kosh-madrasa" ning nomlangan binolari, balki Buxoroning boshqa ko'plab tashlandiq, "qayg'uli" noyob yodgorliklari — Muhammad Xo'ja Porso so'fiylar majmuasi, Gozien madrasasi, bir qator choraklik masjidlar va boshqa ob'ektlar yo'qolishi mumkin. ta'mirlashga muhtoj va ustuvor e'tibor talab, mablag'larning ajratish, ularning asrab-avaylash asosiy bosqichi uchun bo'lardida.

Ikki qavatli zamonaviy yodgorlik do'konlari endi noyob arxitektura durdonalari devorlariga chambarchas bog'langan bo'lib, ularning tashqi qiyofasi haqida o'ylash, yodgorliklar ko'rinishini yopish va ularning xavfsizlik zonasini qo'pol ravishda bosib olish uchun, bu xalqaro standartlarga mos kelmaydi va chet ellik sayyohlarning g'azabini va hayratini keltirib chiqaradi. Yo'qolganlarni tiklash

O'zbekistonda restavratsiya biznesini takomillashtirish va yo'lga qo'yish uchun quyidagi ustuvor qadamlar qo'yilishi zarur.

Mutaxassislar tomonidan kasbiy tiklanishni tiklash bo'yicha puxta o'ylangan, vakolatli va yaxlit davlat dasturini, shuningdek shaharlarning tarixiy qismlarini tiklash va saqlash kontseptsiyasini ishlab chiqish. Buning uchun amalda bo'lgani

kabi mansabdor shaxslar emas, balki malakali mutaxassislar jamoasi yaratilishi kerak. Mahalliy va xorijiy ekspertlarning muhokamalari boshqa muammolar va ularni hal qilish yo'llarini aniqlashda yordam beradi.

Madaniyat vazirligi, Davlat qo'mitasi yoki arxitektura merosi vazirligidan alohida, ixtisoslashtirilgan ta'lim bo'yicha yuqori malakali mutaxassislarni jalb qilgan holda (me'morlar—restavradorlar, dizaynerlar va boshqalar) yangi bo'lim tashkil etish bilan me'moriy yodgorliklarni muhofaza qilish va tiklash organlarini to'liq qayta tashkil etish.).

Restavratsiya institutining yangilangan nom ostida barpo etilishi (masalan, O'zbekiston Davlat arxitektura yodgorliklarini qayta tiklash ilmiy-loyihalash instituti).

Qayta tiklash bo'yicha yaqinda yangilangan ilmiy-uslubiy Kengash faoliyati va vakolatlarini yuqori malakali mutaxassislar tomonidan mustahkamlash.

MDH ning ko'plab davlatlarini o'z ichiga olgan ICOMOS Milliy qo'mitasining qayta tashkil etilishi ilgari O'zbekistonni o'z ichiga olgan edi. ICOMOS treninglar va konsultatsiyalar orqali xatolarning oldini olishga va xalqaro miqyosda kerakli tiklash ko'nikmalariga ega bo'lishga yordam beradi.

Qayta tiklash sifatini oshirish, yodgorliklarning badiiy darajasi va tarixiy haqiqiylikiga rioya qilish uchun qurilish va pardoqlash materiallarini tiklash uchun ishlab chiqarilgan usullar va an'anaviy texnologiyalarning ilmiy asoslilik va malakali qo'llanilishi ustidan nazoratni kuchaytirish, metall va pardoqlash materiallaridan oqilona minimal foydalanish bilan inshootlarning chidamliligi va zilzilaga chidamliligini ta'minlash kerak.

Arxitektura merosini muhofaza qilish, tiklash va boshqarish bo'yicha mutaxassislarni — me'morlar, dizaynerlar, dekoratsiya bo'yicha mutaxassislarni hozir zarur bo'lgan va kelajakda yanada talabga javob beradigan mutaxassislarni tayyorlash muhimdir. Buning uchun quyidagi amallarni bajarish kerak:

kadrlar tayyorlash ixtisoslashtirilgan kollejlar darajasida, universitetlarda (TASI, SamGASI va boshqalar) arxitektura merosini qayta tiklash, tiklash va boshqarish bo'yicha alohida bo'limlar ochish uchun amalga oshirilishi kerak;

merosiy, haqiqiy usto, ayniqsa, keksalarning bilim va tajribasi qayd etilib, vorislarga topshiriladigan mahorat darslari, o'quv qo'llanmalari va darsliklar orqali xalq ustalari — restavratorlar-usto tajribasini o'zlashtirish;

xalqaro miqyosda treningni davom ettiring. Volkswagen ko'magida 2013-yilda ochilgan O'zbek-nemis arxitektura yodgorliklarini tiklash va boshqarish markazi 2015-yilda Potsdam restavratsiya institutining magistr darajasini olgan o'zbekistonlik 12 nafar magistrantni tamomladi. Bu hamkorlikni boshqa davlatlar bilan davom ettirish, keyinchalik chet ellik bitiruvchilarning O'zbekistondagi bilimlaridan oqilona foydalanish zarur.

O'zbekiston me'moriy merosi uchun tadqiqot markazini yaratish kerak, unda meros tarixi va nazariyasi masalalari, uni tiklash, saqlash va ommalashtirish muammolari o'rganiladi. Markaz ilmiy - ommabop nashrlarni nashrga tayyorlashi mumkin edi—juda zarur bo'lgan "O'zbekiston me'moriy yodgorliklari kodeksi" (hududlar bo'yicha alohida jildlardagi kataloglar), "O'zbekiston me'moriy merosi: o'rganish, saqlash va tiklash masalalari" jurnali va mutaxassislar tomonidan tayyorlangan boshqa adabiyotlar, shu jumladan vakolatli turistik adabiyotlar. mamlakatning boy merosi.

Hozirgi kunda prezident buyrug'iga binoan respublika bo'ylab arxitektura yodgorliklarini shoshilinch ravishda inventarizatsiya qilish ishlari olib borilmoqda, afsuski, asosan ushbu soha mutaxassislari tomonidan emas, balki Toshkentdan kelgan rasmiylar va ularning rahbarligi ostida ushbu sohaga aloqador bo'lmagan mutaxassislar tomonidan amalga oshirilmoqda. Ushbu muhim va o'z vaqtida o'tkaziladigan tadbir arxitektura tarixi va merosni tiklash bo'yicha bir guruh mutaxassislar tomonidan amalga oshirilishi kerak, ular toza yodgorliklarning saqlanish darajasi va ularning badiiy xususiyatlarini, shuningdek ularning turizm ob'ektlari sifatida ahamiyatini ochib beradi. Professional tadqiqotlar o'tkazib, ular har bir meros ob'ekti uchun ma'lumot va boshqa hujjatlarni taqdim etishlari mumkin. Ushbu materiallar ularni saqlash bo'yicha shoshilinch choralarini talab qiladigan favqulodda yodgorliklarning ro'yxatlarini, shuningdek turli darajadagi tiklash

choralariga muhtoj bo'lgan boshqa tarixiy inshootlarni aniqlash va tuzish uchun asos bo'lishi mumkin.

Olimlar va haqiqiy restavratsiya mutaxassislarining bilimlari va uzoq muddatli tajribasi talab qilinmaydigan bo'lib qolsa-da, amaldorlar-turli muassasalarning birinchi va ikkinchi rahbarlari to'g'ridan-to'g'ri vazifalaridan voz kechib, butun mamlakat bo'ylab sayohat qilib, o'z faoliyati va kasb-hunar ta'limi uchun begona inventarizatsiya o'tkazadilar, bu kelajakda ozgina foyda keltirishi mumkin meros ob'ektlariga.

Yana bir bor ta'kidlash joizki, me'moriy yodgorliklarni tiklash va shaharsozlik-bu xalqaro miqyosda o'rnatilgan ilmiy asoslangan usullarni hisobga olgan holda ko'p yillik chuqur kasbiy bilim, amaliy tajriba, yuqori malaka, har bir alohida tuzilishga nozik, muvozanatli yondashuvni talab qiladigan murakkab jarayon. Qayta tiklash ishlarining vaqti, usullari, texnologiyasi va tashkil etilishi to'g'risida qarorlar ushbu sohadagi mutaxassislar tomonidan qabul qilinishi kerak. Shahrisabz tajribasi shuni ko'rsatadiki, mutaxassislar fikriga e'tibor bermasdan, professional bo'lmagan va tez sur'atlarda olib borilayotgan restavratsiya ajdodlarimiz tomonidan ko'p asrlar davomida yaratilgan va ehtiyotkorlik bilan saqlanib kelinayotgan tarixiy merosning haqiqiyliги va qadr-qimmatini yo'qotishiga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кадырова Т. Пути архитектурного возрождения Узбекистана XXначала XXI вв. (традиции и современность). – Ташкент: Изд. ТАСИ, 2007
2. Годлин Г.Е. Реконструкция медресе Мухаммед-Амин-хана и Матнияз Диван-беги под туристический комплекс // САУ. – № 8. – Ташкент, 1979.
3. Максимов П.Н., Целиков А.И. Использование одиночных памятников и архитектурных ансамблей //Памятники архитектуры и современная городская застройка. – М.: Стройиздат, 1973
4. www.gazeta.uz